

SUSANNE HELLBERG:

Tjeckoslovakiens kollektiva identitetskris

Friheten för Tjeckoslovakien har lett till en kollektiv identitetskris. Många söker sin identitet i de nationella rötterna och nu ser vi resultatet härav.

Alltsedan kommunisternas maktillträde 1948 var det i Slovakien som de industriella nysatsningarna gjordes samtidigt som den gamla fungerande jordbruksstrukturen ersattes av ineffektiva kollektivjordbruk. Men det var tung industri som dominerade och den slås nu ut.

Om och när beslutet om en delning av Tjeckoslovakien fattas väntar svåra tider för såväl tjecker som slovakier.

Susanne Hellberg var utrikesreporter för Aktuellt under revolutionen och har även senare bott i Tjeckoslovakien.

Efter 70 år som en gemensam stat ser det nu ut som om Tjeckoslovakien kommer att delas. Det var få som trodde att det verkligen skulle gå så långt men nu, när separationen mer eller mindre är ett faktum, är det många som knappt kan vänta tills processen är avslutad. Det var slovakerna som startade den, men det blir sannolikt tjeckerna som sätter punkt.

Liksom i så många andra länder i det gamla Östeuropa är det nationalismen som ligger till grund för den förestående delningen av Tjeckoslovakien. I retoriken heter det förstås att det är ekonomisk och politisk oenighet som är boven. Men skrapar man på ytan finns det andra skäl.

Efter år av förtryck vann tjeckoslovakerna äntligen sin frihet. Men friheten förde med sig andra problem. Många drabbades av identitetskris; så många att man kan tala om en kollektiv identitetskris. Många hade vikt sitt liv åt att tjäna det gamla systemet, andra hade ägnat hela sitt liv till att bekämpa det. När så regimen föll förlorade de flesta, både regimtrogna och dissidenter, sin livsuppgift – sin identitet. De stod där med sin frihet men tomhänta. De visste inte vad de skulle fylla friheten med. Sin livshistoria har de flesta förträngt, den hör så intimt samman med den forna regimen – på ett eller annat sätt har de ju alla livnärt sig på den. När de dessutom också förlorar sin uppgift i livet, sitt yrke, är det svårt att tänka framåt. Åtminstone är det lättare att tänka bakåt. En identitet är en livsnödvändighet; man måste vara någon. Många började söka sin identitet i sina nationella rötter.

Men varför nationalismen? Varför inte söka sin identitet i personligt självförverkligande? I väst trodde man att östeuro-

peernas nyvunna frihet skulle leda till en explosion av individualism, så blev inte fallet och egentligen är inte det så märkligt. Förverkligar sig själv gör man oftast genom att nå så högt man kan inom sitt yrke. Den sociala statusen betyder mycket för identiteten. I Tjeckoslovakien vet alla att de som nått högt inom sitt yrke eller har en hög social status i samhället har lyckats därför att de gick den kommunistiska regimen till mötes. Den identiteten kan ifrågasättas.

Skall Tjeckoslovakien nå framgång är det ofrånkomligen så att slovakerna får betala det högsta priset.

Att skapa sig en identitet genom att tillhöra en samhällsklass förknippas också med negativa känslor. Klasstillhörighet är så intimt förknippat med kommunismen. Kvar finns nationaliteten. Den identiteten kan aldrig ifrågasättas; den är man inte själv skyldig till. Man är helt enkelt bara tjeck eller slovak från födseln, det går inte att påverka.

Det är framförallt slovakerna som låtit nationalismen bli grunden för det nya livet. Tjeckerna har ett bra utgångsläge både historiskt och materiellt och har därför lättare för att finna tröst i framtiden. Historiskt har de på papperet oftast styrts av andra riken men i praktiken har de alltid lyckats bevara sin självständighet. Och de har lyckats utveckla en hög materiell och kulturell standard. Med slovakerna är det tvärtom.

Under större delen av sin historia har slovakerna levt under förtryck. De har utnyttjats som arbetskraft, deras språk har varit förbjudet och sin kultur har de

tingats förneka. Fattigdom har också varit deras lott. Deras behov av en stark självkänsla är stort. Men för dem är det idag, med en arbetslöshet som stiger för varje vecka, svårt att finna tröst och en identitet i framtiden. Nationalismen blir deras enda utväg.

Gammalt löfte om autonomi

Ända sedan 1918 när Första Republiken, Tjeckoslovakien, bildades har det funnits en slovakisk önskan om åtminstone autonomi. Slovakien var underutvecklat och fattigt; det var som bäddat för tjeckisk dominans. Det var slovakerna medvetna om och krävde därför autonomi när republiken skulle bildas. De fick också löfte om autonomi av den blivande presidenten Tomas Masaryk. I verkligheten ledde det löftet endast till att ett särskilt slovakiskt ministerium bildades. Men det dröjde inte länge — bara något år — förrän ministeriet upplöstes och Slovakien bara blev ett av fyra länder (Böhmen, Mähren, Schlesien, Slovakien).

Den tjeckiska dominansen var ett faktum. Och därmed var också utvecklingen av en stark slovakisk militant nationalism det också. Inte för att tjeckerna förtryckte slovakerna, tvärtom, Slovakien utvecklades som aldrig förr. Men det var hela tiden på tjeckernas villkor. Den slovakiska utvecklingen var en följd av beslut som fattades i Prag, av tjecker, och som verkställdes av tjeckiska tjänstemän som bosatt sig i Bratislava.

Den slovakiska nationalismen kulminerade under trettioalet. Det dåvarande Slovakiska Folkpartiet var till en början, under ledning av Andrei Hlinka, för ett tjeckiskt-slovakiskt samarbete, men under Josef Tisos ledning gjorde partiet helt

om och krävde självständighet. I samband med München-avtalet 1938 vann slovakerna sin autonomi och 1939 fick de med hjälp av Hitler sin självständighet. Men det var en självständighet som kontrollerades av nazisterna.

I slutet av andra världskriget slogs dock tjecker och slovakar ännu en gång för en gemensam stat. Efter krigets slut återupptod Tjeckoslovakien men återigen förde slovakerna fram krav på autonomi. Först i slutet av 60-talet fick de igenom sitt krav – men ännu en gång blev det bara en formalitet.

Att slovakerna efter regimskiftet 1989 återupptagit sina självständighetssträvanden är inte märkligt. Behovet av att fatta beslut och kontrollera sin egen framtid har växt. Men ändå var många tjecker till en början förvånade över med vilken kraft kraven framfördes. Varför självständighet? Vad har de att vinna? Förvåningen hos tjeckerna ersattes snart av sorg och besvikelse. Varför? undrade de. Har vi inte alltid försökt hjälpa er, gett er fördelar, subventioner, etc? Slovakerna började betraktas som otacksamma.

Banden mellan tjecker och slovakar har aldrig haft karaktär av blodband trots att man har haft mycket gemensamt. Men det har aldrig funnits någon önskan från tjeckernas sida att förtrycka slovakerna. Snarare har det funnits en uppriktig önskan om ett samarbete på lika villkor. Tjeckerna har varit omedvetna om att slovakerna har känt sig toppstyrda. Så det som tidigare var besvikelse över slovakernas inställning har förbytt till ilska. Och idag är tjeckerna hjärtligt trötta på slovakernas hojtande om självständighet. De ser slovakerna enkom som en käpp i hjulet för det fortsatta reformarbetet.

När självständighetskravet hördes som högst var det egentligen mycket få slovakar som stod bakom det. Opinionsundersökningar som gjordes under sommaren 1991, då demonstrationerna var många och högljudda, visade att endast 30 procent av slovakerna önskade en delning av landet. De allra flesta förhöll sig avvaktande eller sa definitivt nej till en separation. Trots detta var det nationalisterna Vladimir Meciar som vann slovakernas förtroende i sommarens val. Och idag har Slovakien utropats som en självständig stat.

De slovakar som röstade fram Meciar är inte alla militanta nationalisterna som önskar en delning av landet. Frågan är om ens Meciar själv verkligen önskade sig denna utveckling. Väljarna var medvetna om att Meciar slogs för en långtgående autonomi men det var knappast därför de lade sin röst på honom.

Svåra ekonomiska problem

Allt sedan kommunisternas makttillträde 1948 var det i Slovakien som de industriella nysatsningarna gjordes. Slovakien förvandlades från ett fungerande jordbruksområde till ett industriområde som dominerades av tung industri: försvarsindustri och stålverk som förser försvarsindustrin med råmaterial. Idag är det den försvarsindustrin som först får stryka på foten av såväl ekonomiska som moraliska skäl. Jordbruk hade kanske kunnat vara en alternativ näringsgren men den gamla fungerande strukturen slogs sönder under kommunisterna och ersattes med ineffektiva kollektivjordbruk. Idag räknar ekonomerna med att cirka 90 procent av de slovakiska gårdarna går med förlust.

Med en arbetslöshet på 12 procent (arbetslösheten i de tjeckiska länderna är cirka 4 procent), en generellt lägre lönenivå än i de tjeckiska delarna och med endast en bråkdel av de utländska investeringar som förlagts till Tjeckoslovakien hade slovakerna inte något annat val än att rösta på den politiker som bäst kan tillvarata deras intressen; deras behov är en stark politiker.

På lång sikt har ingen något att vinna på en delning.

Meciar är en tuff politiker. Han må inte alltid agera för folkets bästa men i en paniksituation är många beredda att överse med det. Meciar vann för att han var den som högst och ljudligast bland annat lovade att 70 procent av Slovakiens industri skulle stanna i statlig ägo och att han inte tänkte genomföra det tuffa ekonomiska reformprogram som de tjeckiska politikererna påbörjat och som lett till den höga arbetslösheten. Meciar lovade stoppa arbetslösheten. Att han också skulle kunna vara den som delade landet ansåg nog hans väljare vara föga troligt. De flesta trodde att lösningen skulle bli en lös federation där Slovakien skulle få behålla en del av de nödvändiga subventionerna.

Men tjeckerna valde att rösta fram Vaclav Klaus. Och han hade inga planer på att tillåta en särbehandling av Slovakien. Han gick till val på att genomföra systemskiftet så snabbt som möjligt. Fortsatta subventioner till Slovakien skulle vara ett hinder.

Skall Tjeckoslovakien nå framgång är det ofrånkomligen så att slovakerna får betala det högsta priset. Men slovakerna

har tröttnat på att betala det högsta priset för att tjeckerna skall få det bättre så någon kompromiss är inte att vänta. En delning tycks oundviklig. Men innan separationen är ett faktum återstår en lång och svår process.

För att delningen skall bli ett faktum krävs det ett konstitutionellt beslut från det federala parlamentet. Problemet är att det federala parlamentet är ur funktion. Där råder endast fullkomligt kaos. Dessutom finns det inte en majoritet i det federala parlamentet för Meciar och Klaus gemensamma beslut att dela landet. Och de krafter som arbetar för att behålla den gemensamma staten är inte tillräckligt starka för att få igenom sitt beslut.

Ingen vinnare

Så länge inget beslut om landets framtid fattas kan inte heller några beslut fattas som är avgörande för reformarbetets fortskridande. Idag finns endast provisoriska lagar vad gäller till exempel skattelagstiftningen och grundlagen är ännu inte, nästan tre år efter regimskiftet, skriven. Men om och när beslutet om en delning av landet är fattat väntar svåra tider, för såväl tjecker som slovakier. För på lång sikt har ingen något att vinna på en delning.

För Slovakiens vidkommande talas det om en massiv devalvering av den slovakiska valutan efter en delning, en skyhögt inflation och ökad arbetslöshet. Den nyvunna stoltheten över sin handlingskraft att förklara Slovakien självständigt lär knappast räcka till för att täcka det missnöje som kommer då den ekonomiska verkligheten visar sig. För arbetslösheten kommer inte att kunna stoppas — möjligen kan den förhalas. Men kanske finner

slovakerna det lättare att acceptera en svångremspolitik om den påbjuds av politikerna i Bratislava och inte av politikerna i Prag.

I Slovakien hoppas emellertid många på att ökade skatteinkomster — som uppstår då slovakiska företag flyttar sina kontor från Prag (där de beskattas idag) till Bratislava — skall kompensera de förlorade subventionerna från Prag. Men mest troligt är ändå att Slovakiens framtid beror på hur väl de kan behålla de starka ekonomiska banden med de tjeckiska länderna. Möjligen kan de också utnyttja det faktum att all tjeckisk oljeimport än så länge går via Slovakien.

Och så länge det råder ovisshet om vilka EG skall fortsätta att förhandla med; vem som skall överta de nuvarande tjeckoslovakiska platserna i FN, ESK etc;

vem som skall betala Tjeckoslovakiens utlandsskuld; hur separationen påverkar alla internationella överenskommelser med till exempel Världsbanken, EG och GATT, så länge kommer också reformarbetet i de tjeckiska länderna att halta.

Cirka 90 procent av de slovakiska gårdarna går med förlust.

Och det betyder stora förluster för tjeckerna. Det reformarbete som påbörjats kommer att försinkas och frukterna av de umbäranden som folket tvingas leva med kommer att dröja. Och kanske kommer därför också tjeckernas tålmod att tryta och tvinga även den hårdnackade Vaclav Klaus att dra ned på reformeringstempot.